

Pszichobiográfia és patográfia Magyarországon 1912–1990

Kőváry Zoltán

Bevezetés

A pszichobiográfia műfaját Freud *Leonardo da Vinci egy gyermekkori emléke* című tanulmánya (Freud, 1982 [1910] óta tartják számon a pszichológiában. Történeti előzményei közt ott találjuk az irodalmi és történettudományi célokat szolgáló élettörténet-írást, az orvosi patográfiát és az életfilozófia (Nietzsche, Dilthey) hermeneutikai törekvéseit. Freud úttörő kezdeményezése nyomán a pszichológiai élettörténet-elemzés a pszichoanalitikusok és az amerikai perszónológusok körében elterjedté vált a 20. század első felében, de a módszerrel kapcsolatos éles kritikák és a nomotetikus kutatási paradigma hegemónná válása nyomán 1950 és 1980 közt (leszámítva Erik Erikson jelentős munkásságát) nagyrészt háttérbe szorult. A narratív pszichológia felbukkanását és népszerűvé válását követően azonban az elmúlt évtizedekben a pszichobiográfia egyfajta reneszánszának lehetünk szemtanúi, amelynek során a mai szerzők pontosították, és újradefiniálták az elméleti és módszertani alapokat (Schultz [szerk.], 2005; Kőváry, 2011; 2012a). A pszichobiográfiát ma főként az idiografikus szemléletű személyiség- és kreativitáskutatásban, valamint a történeti és politikai pszichológiában alkalmazzák.

A pszichobiográfia és a patográfia viszonya a kezdetektől fogva ellentmondásosan alakult. A 19. század végén megformálódó orvosi (főleg elmeorvosi) patográfiát (Schioldann, 2003) fontos fejlődési előzményként kell számon tartanunk, noha már Freud is úgy vélte, hogy az nem tud túl sok újdonsággal szolgálni az adott személy megértése szempontjából (Mack, 1971). A 20. század első felében – mivel a pszichobiográfiát a nagyrészt orvosi képzettséggel bíró pszichoanalitikusok művelték – a két megközelítésmód még nem vált el élesen egymástól; ez a pszichobiográfia számára később súlyos történeti teherré vált (Elms, 1994). Az emancipáció az amerikai idiografikus személyiségkutatás (perszónológia, Erikson) hagyományaira és a narratív pszichológiára támaszkodva vált lehetségessé a 20. század utolsó évtizedeiben. A mai vezető pszichobiográfiai szerzők (pl. Schultz, 2005a) már kifejezetten elhibázottnak tartják a pszichopatológiára épülő érvelést. A nagyrészt klinikai modellekre épülő mai *pszi-*

choanalitikus pszichobiográfia sem a diagnózist tartja szem előtt, hanem például a tárgykapcsolatokat, a szelf szerveződését vagy az elhárítási stílust (Anderson, 2003).

Magyarországon ez a viszony némileg másképpen alakult, amit leginkább akkor tudunk megérteni, ha műfaj(ok) hazai történetét három szakaszra¹ bontjuk. Az *első időszak* a pszichobiográfia megszületésétől a II. világháború végéig tartott. A korai pszichoanalitikus kezdeményezéseket követően a 30-as évek elején már a pszichiátria és a bontakozó pszichológia is hallatja a hangját a területen, elsősorban a zseni-kérdés (pl. Nyíró Gyula írásai) és a tehetség problémája nyomán. Ez utóbbira példa az 1930-ban megjelent *Tehetség-problémák* című könyv (H. Révész és Harmann-Cziner [szerk.], 1930), olyan szerzőkkel, mint Hermann Imre, Szondi Lipót, Kernstock Károly, Nagy László vagy Varró Margit². A II. világháború utáni *második korszakban* a politikai berendezkedés miatt a pszichoanalízis kényszerű illegálisba vonult, a pszichológiai kutatás pedig gyakorlatilag megszűnt. A 60-as évektől megjelenő, művészeti kérdésekkel foglalkozó orvosi, pszichiátriai munkák (Pertorini, Bendek István, Varga Ervin) több oknál fogva csak szórványosan utaltak a pszichoanalízis és a nálunk akkor jószerint még ismeretlen személyiségpszichológia eredményeire.

A *harmadik szakaszban* (1990 után) a pszichoanalitikus egyesület újjáéledése nyomán a mélylélektani megközelítés ismét megerősödött, és a pszichiátriai vonal (Gerevich József, Németh Attila, Tényi Tamás) is megerősödött; ebből kifolyólag hazánkban az élettörténeti szempontú kreativitáskutatásban a klinikai orientáció a mai napig meghatározó. Az összképet jelentősen árnyalja, hogy a *Thalassa*, majd az azt felváltó *Imágó Budapest* folyóirat publikációiban, illetve az annak holdudvarába tartozó elméleti pszichoanalízis doktori iskola (PTE BTK) kutatásaiban egyre másra jelentek-jelennek meg olyan élettörténet és életmű-interpretációik, amelyekben nem kizárólag a klinikai kutatásból származó pszichoanalitikus modellek játsszák a főszerepet. Az utóbbi években örömdetesen megindult a kortárs pszichobiográfia eredményeinek integrálása is.

A fent említett történeti sajátosságok nyomán célszerűnek láttam, hogy a hazai viszonyok bemutatásakor a patográfia és a pszichobiográfia együtt szerepeljen. Az alfejezeteket nem kronologikusan strukturáltam, hanem – amennyiben a jelentős átfedések ellenére ez lehetséges volt – külön egységként kezeltem és egymás után tárgyaltam a *pszichoanalitikus*, a *pszichiátriai* és a *pszichológiai* megközelítéseket.

¹ Jelen tanulmány az első két szakasz történetének feldolgozására vállalkozik.

² A könyv a „magyar gyermektanulmányi és gyakorlati lélektani társaság pszichológiai szemináriumában tartott előadások” nyomán készült.

Az 1910–1945 közti időszak

(a) *Pszichoanalízis*

Bánfai József (2007) bibliográfiai összeállítása alapján nyomon követhető, hogy a magyar tudományos életben a zseni-kultusz, a „lángész és örület”-elmélet a kiemelkedő tehetséggel kapcsolatban már igen hamar, a 19. század közepén megjelent; konkrét alkotó személyek részletes lélektani elemzésére azonban a 20. század elejéig várni kellett. Nyugat-Európában Freud felbukkasásakor már létezett egy fél évszázados patográfiai hagyomány (Schioldann, 2003), Magyarországon viszont az első jelentősebb próbálkozások a pszichoanalízishez kapcsolódnak. A szerzők egyik altípusa a nagy műveltségű pszichoanalitikus orvos, aki a klinikai lélekelemzés felől közelít a művészi és tudományos alkotás lélektanának kérdéséhez (Ferenczi, Hermann), a másik a művész, aki valamilyen pszichoanalitikus képzettséggel bír, és ezt kamatoztatja szellemtudományos munkásságában (Szilágyi Géza). A kettő közti átmenetet Csáth Géza (alias Brenner József) képviseli, aki egyszerre volt elismert, sokoldalú, a mélylélektan által megihletett művész és freudi elveket alkalmazó pszichiáter.

Az első, pszichobiográfiai momentumokat is tartalmazó írás feltehetően Ferenczi Sándor (1973–1933) *Schopenhauernek Goethehez írt levele, pszichoanalitice nézve* című cikke volt, amely a *Nyugatban* jelent meg 1912-ben (Ferenczi, 2000 [1912]). A rövid tanulmány újdonsága, hogy Ferenczi nem egy terápiás kapcsolat vagy egy klinikai jelenség, hanem egy személyes dokumentum, egy „tartósan rögzített életmegnyilvánulás”³ elemzésére vállalkozik a pszichoanalitikus pszichológia segítségével. Témánk szempontjából igazán érdekessé ott válik a cikk, ahol Ferenczi Schopenhauernek a Goethevel kapcsolatos érzéseire utal, vagyis a szerző lélektani elemzését kísérli meg a szöveg alapján. A Goethe-nek írott levélben ugyanis a német bölcselő Ferenczi szerint olyan, Goethét felmagasztaló hangnemben fogalmazza meg gondolatait, amely szemlátomást ellentmond „büszke és öntudatos” jellemének (54.). Ferenczi tehát a pszichológiai szempontból kiemelkedő jelenség elsődleges indikátorai (Alexander, 1990) közül az „egyedülállóság” indikátorára alapozza ítéletét. Értelmezése szerint Schopenhauer az idealizálással a nagy költőben feltámasztotta a maga számára a jó apát, másrészt az apagyilkos Ödipusz-történet felemlegetésével indirekt módon ellenséges („apagyilkos”) indulatait is kifejezte, amiből végeredményben kibontakozik a filozófus ambivalens érzésvilága.

A pszichobiográfiai jellegű elemzés korai, mégis kifinomult formája jelenik meg Csáth Géza (1887–1919) sok pszichoanalitikus vonatkozással bíró munkás-

³ Dilthey kifejezése, lásd 1974 [1900], 474.

ságában. Csáth, aki egyszerre volt kiemelkedő tehetségű „hármasművész” (író, zenész, képzőművész) és újító szellemű elmeorvos (Szajbély, 1989, 2004 [szerk.]). Csáth különösen alkalmas volt az ilyesfajta, az esztétika és a pszichológia határán lévő elemzések elvégzésére, amit leginkább zeneszerző-portréiban figyelhetünk meg (Puccini, Chopin, Bartók, Grieg, Bach, Mahler, Beethoven, Wagner, Haydn, Liszt). Igen jelentősnek kell tartanunk, hogy ezekben Csáth túllép a kor pszichoanalízisét (is) domináló klinikai-pszichopatológiai szemléleten, és a mesterek muzsikájának legfontosabb sajátosságait jelleműeknek, élettörténeti eseményeiknek, élményeiknek műveikre gyakorolt feltehető hatása alapján vizsgálja. Elemzéseiben mind a deduktív, mind az induktív érvelést alkalmazza: vagy előzetesen megfogalmazott lélektani-esztétikai tételek bizonyítékaiként használja fel az alkotókat, vagy épp az ő egyéni sajátosságaikból von le általános következtetéseket. Liszt bemutatásakor például annak legfőbb tulajdonságát, a rácsodálkozás képességét veszi az elemzés alapjául, amiből aztán egy alkotáslélektani gondolatmenet bontakozik ki: „A művészi teremtés alapja szintén a csodálkozás. A psziché meghatott remegése, átizzása az impressziók hatása alatt. Az élet átélésének gyönyöre ez. Semmit sem kapunk vele, és mégis gazdagodtunk általa.” (Csáth, 1977, 322.). Részben ide sorolható Csáth eredetileg *Az elmebetegségek pszichikus mechanizmusa* címen megjelent 1912-es munkája, amelyet az utókor *Egy elmebeteg nő naplója* (Csáth, 1983 [1912]) címen ismer, és többé-kevésbé írói munkássága részeként kezel. A cím megváltozása nemcsak azt jelzi, hogy a művet immár nem szigorú értelemben vett elmeorvosi tanulmányként tartjuk számon, hanem azt is, hogy Csáth pszichoanalitikus elemzése nem kizárólag a pácienssel való terápiás kapcsolatra, hanem jelentős részben írott dokumentumokra (például a nő feljegyzéseire) támaszkodnak. Az interpretáció tehát sok tekintetben pszichiátriai-pszichoanalitikus szemléletű szövegelemző-hermeneutikai munka.

Egy komplett pszichobiográfiai-patográfiai tanulmány is kötődik irodalmárhoz ebben az időszakban, név szerint Szilágyi Gézához (1875–1958), a „magyar Baudelaire”-hez, aki „szinte csak mellesleg számított pszichoanalitikusnak” (Harmat, 1994, 64.). Szilágyi költő volt, „voltaképpen egyéni pszichológus” (Ferenczi, 1991 [1901], 6.), aki más nyugatos írókhoz (Karinthy, Kosztolányi, Füst) hasonlóan közel állt a magyar pszichoanalitikus mozgalomhoz – ám az a korábbi feltételezés, miszerint Ferenczihez járt volna kiképző analízisbe, hamisnak bizonyult (Takács, 1998). Mindenesetre az, hogy Szilágyi szerzőként szerepel a Vajda Jánosról írt tanulmányával (Szilágyi, 1933) a Ferenczi halálakor megjelent *Lélekelemzési tanulmányok* kötetben, azt mutatja, hogy pszichoanalitikus ismeretei nem mindennaposak voltak.

Szilágyi tanulmányának bevezetőjében az általa alkalmazott módszerre is reflektál. Ezen a megközelítésén – írja – valószínűleg csak az irodalomtörténészek fognak megütközni; ők ugyanis „nem hajlandók elismerni, hogy minden biográfia patográfia nélkül mindenképpen csonka”, „a patográfia számára pedig, mint

a nem pszichoanalitikus Karl Birnbaum⁴ az 1932-ik évi koppenhágai pszichológiai kongresszuson oly meggyőzően kifejtette, a pszichoanalitikai módszer alkalmazása nélkülözhetetlen.” (Szilágyi, 1993 [1933], 249.). Arra nem tér ki Szilágyi Géza, hogy az írásos dokumentumok pszichoanalitikus elemzése miben más, mint a páciensek vizsgálata, ahol a tudattalan motívumokra a személyes szabad asszociációkból és az indulatáttételes megnyilvánulásokból lehet következtetni. Kivételt csak egy helyen tesz, amikor Vajdának a bélsárral kapcsolatos fantáziáira és „nagy álmára” utal; ezen a helyen a leginkább explicit a szerző a módszertant illetően: „Rég elhunyt embereknek bármilyen pontosan leírt álmaival szemben igen nehéz helyzetbe jut a pszichoanalitikus életíró”, mivel nélkülöznie kell a személyes asszociációkat, ezért „a pszichoanalitikus patográfusnak teljességgel be kell érnie az álom manifeszt képével. Igaz, ez a kép magában véve is – az álmodónak utóbb szolgáltatott eszmetársítás híján is – eléggé jellegzetes lehet és ha asszociációk helyett rendelkezünk az álommal valamilyen kapcsolatba hozható hiteles életrajzi adatokkal, akkor, ha az álom tüzetes megfejtésébe nem bocsátkozhatunk is, valamilyen karakterológiai következtetéseket mégis csak levonhatunk belőle.” (Szilágyi, 1993 [1933], 262-263.)⁵ Az elemzést tehát végeredményben nem pszichoanalízisnek, hanem karakterológiai (~személyiségpszichológiai) vizsgálódásnak kell tekinteni.

Milyen adatokra építette Szilágyi Géza értelmezését? Forrásként egyrészt Vajda első személyű dokumentumként⁶ kezelt verseit idézi, harmadik személyű dokumentumként pedig Endrődi Sándor, Kerekes György, Oláh Gábor, Riedl Frigyes, Rubinyi Mózes és Schöpflin Aladár életrajzeit használja, de hivatalos iratokat (pl. Vajdáék válóperes irataiból) is megemlíti. Szilágyi forráskritikai megállapításokat is tesz; Endrődi és Oláh meglátásait hitelesnek ítéli (mivel közvetlenül ismerték Vajda Jánost), míg Vajdáné esetében fenntartásokkal él, mivel az asszony „igen sok helyen a pseudologia phantastica jellemző kórképét mutatja” (Szilágyi, 1993 [1933], 258.). Szilágyi analízisének számos fókusza van (Ödipusz-komplexus, részlet-ösztönök); az anyai viszonyt elemezve a későbbi összehasonlító vagy „multiple case” pszichobiográfia (Isaacson, 2005) elgondolásaihoz hasonlóan analóg esteket is megemlíti bizonyítékként, név szerint Byront és Schopenhauert⁷.

⁴ Karl Birnbaum (1878-1950) német-amerikai pszichiáter, a szociopátia kifejezés és koncepció kidolgozója

⁵ Egészen hasonló gondolatokat fogalmaz meg Bolyai vizsgálata kapcsán Hermann Imre 1945-ben, lásd később.

⁶ Az első személyű és harmadik személyű dokumentumok fontosságát az élettörténet elemzésében lásd Allport, 1980 [1961].

⁷ Ez az „egyesről az egyesre” történő következtetés Diltheynél is felbukkan, mint indukció, vagyis az „idegen élet” megértésére irányuló magasabb rendű szellemi művelet (Dilthey, 1990).

Ebben az időszakban a magyar pszichoanalitikusok közül kétség kívül Hermann Imre (1989–1984) tekinthető „a” pszichobiográfusnak; ő volt az, aki legkövetkezetesebben és leggyakrabban foglalkozott tudós és művész-életrajzok és problémák mélylélektani elemzésével. A pszichobiográfia/patográfia területét általános pszichológiai és természettudományos érdeklődése nyomán érintette, amikor is a művészeti kérdésekkel foglalkozó kísérleti pszichológus Révész Géza tanítványaként (Harmat, 1994) és pszichoanalitikusként a kreatív tudományos gondolkodás (illetve részben a művészi kreativitás) lélektani hátterét igyekezett feltárni. Ezzel foglalkozó tanulmányainak gyűjteménye 2013-ban jelent meg *Kreativitás és alkotás. Pszichoanalitikus tanulmányok* címmel (Hermann, 2013). Hermann foglalkozott Benvenuto Cellinivel (1924)⁸, Goethével (1924), Pascal-lal (1925), Gustav Theodor Fechner-rel (1925), Darwin-nal (1927), visszatérő témaként Bolyai Jánossal (1959) és Gauguin-nel (1964). Munkám kereteit meghaladná, ha részletekbe menően foglalkoznék ezekkel az elemzésekkel; csupán néhány fontos mozzanatot emelnék ki.

Először is Hermann pszichobiográfusként messze túlszárnyalja az alább tárgyalt nem pszichoanalitikus (Boda István) és pszichiáter (Nyíró Gyula) kortársait komplex, szisztemaikus megközelítésmódjával, lényegre törő elemzéseivel, illetve azzal, hogy az életrajzi dokumentumok elemzéséhez időnként módszertani reflexiókat is kapcsol. Nem patográfiákat ír, figyelmét nem az köti le, hogy egyes művészi alkotások és életrajzi adatok pszichopatológiailag értelmezhető sajátosságai alapján „diagnosztizálja” az alkotót. Hermann a tehetség, a tudományos felfedezés pszichodinamikája izgatta, ezért jobban érdekelték a libido részletösztönei (szem, száj, kéz), a regresszió, az Ödipusz és egyéb, általa alapvetőnek tartott komplexumok (halálkomplexum, halottszerető-komplexum, látnok-komplexum) szerepe, valamint a gondolkodás pszichoanalitikusan vizsgálható jegyeinek (pl. dualitás) hozzájárulása a kreatív folyamathoz.

Ez nem jelenti azt, hogy a magyar pszichoanalitikus ne lett volna tisztában azzal, hogy a betegség⁹ milyen szerepet tölt be az alkotási folyamatban, elsősorban az okozott szubjektív kín-élményen keresztül, mivel annak elviselése szemmel láthatóan serkentőleg hat a kreativitásra. „Nagy gondolkodók élet-történetét tanulmányozva – közvetlen analízisről jelenleg könnyen érthető okokból itt nem beszélhetünk – rögtön észleljük, életükből mekkora időt foglaltak le testi betegségek és fájdalmak.” – írja Hermann. (2013 [1923], 32-33.) A betegség okozta kín ugyanis fokozza az elmélyülést, „amelyet minden tehetséges alkotás előfeltételének kell tekintenünk” mivel „úgy tűnik, a fájdalomnak és

⁸ Ennek 1-es lábjegyzetéből (Hermann, 2013 (1924), 40.) kiderül, hogy a Magyar Pszichoanalitikus Egyesületben Hermann Petőfiről is tartott egy előadást.

⁹ A különféle betegségek és a kreativitás kapcsolatának kimerítő példatárát találjuk Sandblom (1995) könyvében.

lelki kínok eltűrésének bizonyos fajtája erőt adóan hat.” Ennek nyomán ugyanis az alkotók rákényszerülnek, hogy „belső elmélyedéssel eltereljék a figyelmet a fájdalomról, önmagukat narkotizálják, a fájdalommal kapcsolatos nárcisztikus beállítódást felváltják az altruista-kultúrszerető beállítódással.” (Hermann, 2013 [1930], 150.). Ez alapján elemzi mélyrehatóan és részletesen Hermann Darwin vagy Fechner betegségének a tudományos felfedezésben és gondolkodásban betöltött szerepét, anélkül, hogy a redukcionizmus csapdájába esve a többi dinamikus tényezőt (biológiai adottságok, ösztönkésztetések, konfliktusok, tárgykapcsolatok) figyelmen kívül hagyná.

Az ilyen jellegű kutatásokban Hermann szerint „a pszichoanalitikusnak tulajdonképpen két feladata van: a vizsgált egészhez rendelni a biológiába nyúló részgyökereket, majd megmutatni a pszichés utat, amely ezektől az organikus alapoktól a pszichés felépítményhez vezet”, mégpedig úgy, hogy „az egész felfedező gondolatot álomnak vagy fantáziának tekintjük” (Hermann, 2013 [1923], 146. ill. 149.)¹⁰. Ezért nem okoz módszertani problémát, ha a felhasznált életrajzi anyagot időnként nem tekinthetjük objektív történeti dokumentumnak, mivel „analitikus szempontból az ilyen áthagyományozott anyagok néha különböző oldalakról használhatók fel. Mert itt nem csak az az egyetlen kérdés, hogy valami igaz e vagy hamis; ha csak fantáziákról van szó, jelentősége lehet e fantáziák értelmének is.” (Hermann, 2013 [1925], 57.).

Meg kell emlékeznünk Hermann *A tehetség pszichoanalízise* (2007 [1930]) című tanulmányról is, amely eredetileg a *Tehetség-problémák* (H. Révész és Hermann-Cziner [szerk.], 1930) című könyvben jelent meg 1930-ban. Ebben egy háromkomponensű pszichoanalitikus tehetség-modellt vázolt fel (pszichobiológiai tehetség-egész – kiváltó erők – hajtó részlet-gyökerek), amely komponensek tudományos kreativitásra gyakorolt hatását három rövid pszichobiográfiában (Simmelweis Ignác, J. R. Mayer és Bolyai János) mutatja be. (Simmelweis eseteire ugyanebben az évben *Tehetség és tehetetlenség* című írásában is kitért, lásd Hermann, 2013 [1930].) A tanulmány relevanciáját jelen kontextusban az adja, hogy módszertani része is van, amelyben Hermann ismét megfogalmazza, hogy „a fölfedezési gondolatot úgy nézzük, mint egy álmot, egy fantáziát”, és ennek nyomán „a felfedezéssel úgy bánhatunk, mint egy álom analízisével” (Hermann, 2007 [1930]. 90-91.).

A későbbiekben Hermann Imre még két további munkájában foglalkozott Bolyaival. A matematikusról szóló könyvében (2007 [1945]) Hermann tovább mélyíti a tudóssal kapcsolatos elgondolásait, és fontos módszertani elveket is megfogalmaz. Minden jelenség, állítja Hermann, ami a tudattalannal érintkezik,

¹⁰ Gyakorlatilag ugyanez a cél olvasható ki Freud Leonardo-tanulmányából is (Freud, 1982 [1910]).

pszichoanalitikusan vizsgálható, és „új és mély gondolat termelése alig képzelhető el az egész egyéniségnek, így egyszersmind a tudattalan lelki erőknak latba vetése nélkül” (Hermann, 2007 [1945, 3.). A pszichoanalízis gyakorlatában azonban ez nem vizsgálható, mivel ritka jelenség, és csak „az idő múlásával értékesnek elismert gondolkodók szellemi termékeiben lelhetőek fel” (u.ott)¹¹. Az analitikus helyzetet ilyen esetben objektív adatokkal (vagyis első és harmadik személyű dokumentumokkal) kell helyettesítenünk, amit Hermann szerint az életrajz és a pszichopatológiai adatok tudnak biztosítani számunkra. Ezek – írja – „többé-kevésbé ismertté tehetik a gondolkodó tudattalanjának tartalmát és működési módját” (u. ott). Az objektív adatok elemzésében a kongruenciák felkutatása látszik célra vezetőnek, ahogyan azt például az álomelemzésből ismerjük, amikor az álomrészlet és a nappali maradványok közt tartalmi vagy formai kongruenciát keresünk. A pszichobiográfiai vizsgálódások célja Hermann szerint nem feltétlenül a zseni intimitásának feltárása, hanem a gondolkodás általános törvényszerűségeinek megragadása egy „különösen jó példa” alapján. Hermann nem állt egyedül ezzel a véleményével; a pszichobiográfiai kutatás ezen általános vonatkozásait Otto Rank már 1912-ben hangsúlyozta (Lieberman, 1985), és jelentős érvként említik a pszichobiográfia mai képviselői is (Schultz, 2005b).

Az alkotó és a szkizoid-hibátlan gondolkodás Bolyai János matematikai értekezése alapján című 1959-es írásában (Hermann, 2013 [1959]) Hermann az abszolút geometria gondolata keletkezésének pszichoanalitikus értelmezését egyúttal Bolyai patográfiájának kiegészítéséül is szánta. Véleménye szerint a nem-euklideszi (az állandóan közeledő, de nem érintkező) párhuzamosok eszméje Bolyainál az anyával kapcsolatos ambivalenciát tükrözik, amely érzés kiindulópontja a matematikus édesanyjának elmebetegsége lehetett. Hermann interpretációjának – elmondása szerint – „az állt az útjában, hogy Bolyai János írásban nem említi anyját, s ha itt-ott mégis megteszi, elutasító modorossággal” beszél róla (Hermann, 2013 [1959], 205). Azonban Hermann megemlíti egy 1832-es, Bolyai által írt beadványt, amelyben „érmektől fűtött, stilisztikailag szkizofrén sorokban” az anya iránt érzett „mérhetetlen szeretetre találunk utalást” (206.)¹². A *hibátlan szkizoid gondolkodás* című alfejezet elemzése nyomán végül Hermann kiemeli, hogy szemben a téves megközelítés által tényleg került eddigi értelmezésekkel, az általa képviselt „helyes és elfogulatlan patográ-

¹¹ Az időbeli távolság szerepét az ilyen jellegű ítéletek megformálódásában lásd Gadamer, 2003 (1960).

¹² Egészen hasonló ambivalens konstellációt találtam az anyára vonatkozóan Dalí (Kőváry, 2008) és Csontváry (Kőváry, 2012b) pszichobiográfiai vizsgálata során, amit Alexander (1990) nyomán a pszichológiai szempontból kiemelkedő jelenségek elsődleges indikátoraiként kezeltem – akárcsak Hermann Bolyainál pszichoanalitikus „ösztonei” által vezérelve.

fia fényt derít a mindeddig fel nem dolgozott nyomtatott és nyomtatásban meg nem jelent anyagra támaszkodva az új elgondolás pszichés keletkezéstörténetére – Bolyai János esetében a sajátosan alakuló anya-gyermek viszonyra – is.” (Hermann, 2013 [1959], 212.).

(b) *Pszichiátria*

A magyar elmegyógyászat közege köztudottan elutasítóan viszonyult a 10-es években kibontakozó magyar pszichoanalitikus mozgalom törekvéseire. Fontos pozitív kapcsolódási pont Hollós István személye, aki ráirányította a magyar pszichoanalitikusok figyelmét a neurotikus esetek mellett az elme-kórtani témákra is. Harmat (1994) szerint az ő közreműködésének köszönhető, hogy a 10-es évek nagy formátumú budapesti pszichiátere és intézményigazgatója, Moravcsik Ernő (1858–1924) pozitívan nyilatkozott a pszichoanalízisről, és engedélyezte, hogy fiatal kollégája, Brenner József, alias Csáth Géza, pszichoanalitikus módszerrel próbálkozzon egy pszichotikus betegnél (Szajbély, 1989).

Nem minden elmegyógyász volt ilyen engedékeny; Nyírő Gyula (1896–1966) például antiszemitizmusa nyomán is ellenségesen viszonyult a lélekelemzéshez, és hatalmi pozíciója következtében sikeresen akadályozta meg a dinamikus pszichiátriai szemlélet elterjedését Magyarországon (Harmat, 1994). Nyírő érdeklődött a zsenikérdés pszichiátriai vonatkozásai iránt, ami magától értetődően implikálja a patográfiai/pszichobiográfiai módszer alkalmazását. Nyírő 1933-ban publikált egy cikket *Költőzseni és a pszichiátria* címmel¹³ (Nyírő, 1933), ami az akkori modern német patográfai irodalom (Möbius, Kretschmer, Lange-Eichbaum) széles körű ismeretét tükrözi. Semmi nem mutat arra, hogy Nyírő bármilyen fokú érdeklődést mutatott volna az élettörténeti mozzanatok vagy a pszichés dinamika iránt; csak a pszichopatológiai tünetleírások, a kretschmer-i alkattan és az endogén kóreredet által kijelölt mezőn belül mozog. Különös viszont, hogy az Ady három versét elmeorvosi nézőpontból értelmező négy évvel korábbi cikke (Nyírő, 1929) – bár ugyancsak a kretschmer-i alkattan és a leíró pszichiátria kategóriáival operál, és Adyt részben ciklotím, részben skizoid, részben hiszteroid alkattan, illetve alkoholistának „diagnosztizálja” –, egy csomó olyan fogalmat és koncepciót használ, ami pszichoanalitikus jellegűnek tűnik. Ady erotizmusára utalva például a szexualitást „minden ember lelki életének leghatalmasabb mozgató rugójának” nevezi (71.), kiemelve, hogy Ady lelki élete „telítve volt komplexusokkal” (72.), az életrajzaiból ismert hisztériás reakcióit pedig „a lélek primitív rétegeből” (77.) eredezteti. Ezeket a tudománytörténeti kérdéseket érdemes volna a jövőben

¹³ Erre szakirodalomként később a Csontváry-patográfia szerzője, Pertorini is utal.

tisztázni. Nyíró egyébként a második világháború után is foglalkozott híres emberek patográfiájával, Haranghy Lászlóval és Regöly-Mérei Gyulával 1965-ben például könyvet jelentett meg Semmelweis Ignác betegségről.

(c) *Pszichológia*

Nyíró cikkei az 1928-ban indult *Magyar Pszichológiai Szemle*-ben láttak napvilágot, amelynek szerkesztője, a pszichológus Boda István (1894–1979) is igen alapos ismerője volt a zseni-irodalomnak (Boda, 1932). Boda 1927 és 29 közt az *Egyetemes Philológiai Közönyben* egy négy részes tanulmányt közölt *Arany János „különös természete” és az Arany-balladák megrendült lelkű hősei* címmel, amely Hermann 20-as években írt közleményei mellett akár az első nagyobb szabású hazai próbálkozásnak is tekinthető a pszichobiográfia/patográfia területén. Boda a „tudományos (~ természettudományos) lélektan, a tudományos pszichiátria és az elmekórtan” alkalmazását javasolja Arany János „egyéniségének” és balladáinak lélektani megértése érdekében, (1927, 92-93.), mivel ezek a tudományok olyan mélységben világitottak bele a „tudattalan” vagy „tudatalatti” lelki életbe (1927, 89.), amire korábban nem volt lehetőség. Ennek a feltárásnak az alapját az a feltételezés adja, hogy az Arany-balladák hősei a szerző személyiségének egyfajta kivételéseként értelmezhetők, és közvetlenül utalnak a költő szubjektumának természetére. Különös módon azonban Boda nem utal arra, hogy ez a feltételezés alapvetően pszichoanalitikus elgondolás, mint ahogy az álommal, a fantáziával és az „én-mély”-jel kapcsolatos művészetpszichológiai fejtegetéseiben sem emlékezik meg a lélekelemzés akkor már közismert úttörő felfedezéseiről.

A rendkívül terjedős (összesen 53 oldalnyi), sok tekintetben redundáns, Hermann vagy Szilágyi elemzéseinek színvonalát meg sem közelítő szövegben Boda alapvetően pszichiátriai konstrukciók (depresszió, hipochondria, hisztéria, szkizoid pszichopátia) felhasználásával igyekszik megvilágitani a nagy „titkot” Arany János életével és balladáival kapcsolatban. Stílusában és módszerében Boda a 19. századi, dagályos irodalomkritikát és a naiv, esztétizáló irodalmi lélektant vegyíti a 20. század eleji leíró pszichiátria redukcionista nézőpontjával. Tanulmánya konklúziójában (1929, 106.) Boda a művész „kórrajza” szempontjából fenntartások nélkül egyenértékűnek tekinti a művészi alkotásban feltáruló jellegzetességeket az életrajzból és a személyes dokumentumokból „kiolvasható” pszichopatológiai sajátosságokkal, így a korszak azon „medikalizáló” pszichológus-szerzői közt tarthatjuk számon, mint az alább említendő Szirmayné Pulszky Henriette-t.

A *Magyar Pszichológiai Szemle* beindulása mellett a hazai pszichológia fel lendülését mutatja a *Tehetség-problémák* című könyv megjelenése 1930-ban (H. Révész és Hermann-Cziner [szerk], 1930). A kötet azokat az előadásokat tartal-

mazza, amelyet az 1924-ben alakult Magyar Gyermektanulmányi és Gyakorlati Lélektani Társaság pszichológiai szemináriumában tartottak a tehetség témájában. Az impozáns szerzői névsorban a mélylélektan különféle irányzatainak képviselői (Hermann Imre, Szondi Lipót, Máday István) mellett felbukkannak neves pedagógusok (Nagy László, Varró Margit) és saját területüket bemutató művészek is (Kosztolányi Dezső, Kernstok Károly)¹⁴. A könyv fejezetei bőven tartalmaznak példákat az ismert patográfus szerzőktől (Möbius, Kretschmer, Lange-Eichbaum, Jaspers, Birnbaum), Hermann itt megjelent, már említett cikkében (*A tehetség pszichoanalízise*) pedig több önálló elemzést is közöl.

A Hermanné mellett másik tanulmány, amelyben pszichobiográfiai/patográfiai jellegű példázatokot találunk, H. Révész Margit *A kutató lélektana* című írása (93-109.). Ebben Révész Margit – mai kifejezéssel élve – összehasonlító, „multiple case” pszichobiográfiai elemzéseket mutat be Pasteur és Koch, valamint Bolyai János és Brassay Sámuel kutatói munkásságának összevetésével, és a tudósok kutatói habitusának különbségeit Kretschmer alkattanából vezeti le. Lénárt a tudósok kutatói habitusának különbségeit Kretschmer alkattanából vezeti le. Érdekes kutatás-módszertani megállapítások olvashatók Lénárt Edith *A tehetség lélektana* (37-44.) című fejezetében a pszichogram¹⁵, a pszichográfia eljárásáról, amely egységes képpé, profillá igyekszik szintetizálni az illető személyről fellelhető pszichológiai adatokat. A pszichogram, szembeállítva a biográfiával, nem a vizsgált személy egységes képét igyekszik megragadni, „csupán analizál, elkülönít, az egyes vonásokat lehetőleg igyekszik kiemelni, viszont tartózkodik minden magyarázattól, értelmezéstől. A biográfia a nagy embert a maga mivoltában állítja elénk, a pszichogram a lélek szövevényét teregeti szét: tájkép és térkép, portré és anatómiai ábrázolás.” (Lénárt, 1930, 37.). A pszichogram, ami lehetővé teszi a tehetséges egyén és az adott tehetség-fajta strukturális feltárását, nélkülözi a pszichobiográfia történeti-interpretatív nézőpontját.

A korszak érdekes színfoltja Szirmayné Pulszky Henriette pszichológusnő munkássága. Az autodidakta Pulszky Henriette (1883–1970) pszichológiai előadásokat hallgatott Budapesten, munkássága során a pszichoanalízis, valamint a híres szerzők patográfiája foglalkoztatta (*Thalassa*, 2001/2-3, 181.). 1935-ben Münchenben jelent meg németül *Genie und Irrsinn im Ungarischen Geistesleben* (Zsenialitás és örültség a magyar szellemi életben) című könyve, amelyet Nyíró

¹⁴ A kötet egyik érdekessége, hogy a szervező tehetségről szóló fejezet (138-157.) szerzője az a Rajniss Ferenc volt, akit később a Szálasi-kormány vallás- és közoktatásügyi minisztereként kivégeztek a háború után.

¹⁵ A pszichogramm kifejezés 1922-től ismert, és Leta Hollingworth (1886–1939) amerikai pszichológusnő nevéhez fűződik, lásd: <http://en.wikipedia.org/wiki/Psychogram>.

Gyula is recenzált (Nyíró, 1936). Ennek a könyvnek egyik fejezetét magyarul közölte a *Thalassa* 2001-ben (Szirmayné Pulszky, 2001 [1935]). Ebben a fejezetben Pulszky Henriette a „magyar néplélek” ciklotim sajátosságaival magyarázta irodalmunk jellegzetes vonásait. Hermannhoz hasonlóan foglalkoztatta Bolyai János is, akiről patográfiát jelentetett meg 1932-ben a *Magyar Pszichológiai Szemlében* (Szirmayné Pulszky, 1932). Bár ebben az írásában nagyon sok dokumentumot és életrajzi adatot felhasznál, elemzésének színvonala nem közelíti meg Hermann munkáit. Ráadásul Pulszky a 90. oldal alján olvasható rövid, a negatív Ödipusz-komplexusról szóló megjegyzést kivéve tanulmányában végig a skizofréniára vonatkozó elmekórtani ismeretekre, Kretschmer és Lange-Eichbaum munkáira hivatkozva értelmezi Bolyai különféle megnyilvánulásait, annak ellenére, hogy ő maga nem volt orvos.

Ezt róttá fel neki Erényi Gusztáv is a *Nyugatban*, 1935-ös könyvének megjelenését követően: „Megállapításainak nagy része alig emelkedik ki az elmekórtani terminológia köréből és ugyancsak kevéssel járul hozzá az irodalomtörténeti kutatás során eddig alkotott élet- és jellemképek módosításához.” (Erényi, 1936, oldalszám nélkül). Ennek a szemléletnek a háttérében Erényi azt véli felfedezni, hogy Lange-Eichbaum munkásságában újra életre kelt a lángész és az örület összekapcsolódásáról szóló, korábban már devalválódott lombroso-i eszme. Lange-Eichbaum tetszetős, precíz, „németes” rendszerével „szinte matematikai fékek közé akarná szorítani a lélek legrejtettebb megnyilvánulásait”, amivel „megveti egy új tudományágnak, a pathográfiának alapjait, amely – mint már neve is mutatja – biográfia és pathológia keverékéből áll elő.” (uo.).

Az 1945–1990 közti időszak

(a) Pszichoanalízis

A Horthy-korszak és a II. világháború alatt számos magyar pszichoanalitikus zsidó származása miatt emigrációra kényszerült vagy rasszista gyilkosság áldozata lett (Harmat, 1994; Mészáros, 2008). A II. világháború utáni éveket a kialakuló kommunista diktatúra következtében a pszichoanalízis kényszerű illegálitásba vonult, a kutatás pedig évtizedekre lehetetlenné vált. A folytonosságot az egyesület 1990-es újjáalakulásáig a túlélő és itthon maradó Hermann Imre személye jelentette; az ő nevéhez fűződik a következő pszichoanalitikus generáció kiképzése és „felnevelése”. Közülük a művészetpszichológiai témák (és ebből kifolyólag a pszichobiográfiai/patográfiai módszer) iránti érdeklődés miatt ki kell emelnünk Nemes Lívia, Paneth Gábor és Vikár György nevét.

Hermann Imre ebben az időszakban megjelent jelentős művészetpszichológiai munkája a *Perverzió és muzikalitás* (1999 [1963]). Problémafelvetése

egyedi esetek áttekintésén (tehát idiografikus perspektíván) alapul, mivel a statisztikai megközelítést Hermann – bár szán neki egy fejezetet – „megbízhatatlannak” tartja (18.). A könyv kazuisztikája egyaránt tartalmaz klinikai eseteket (*Saját eseteim*, 37-47.), és történeti példákat (*Híres zeneileg tehetséges perverzok*, *Perverz muzsikások*, *Perverzok a szépirodalomban és az önéletrajzokban*, 18-37.). Főként a *Perverz muzsikások* című fejezetben találunk rövid, lényegre törő patográfiai leírásokat, a legrészletesebbet például Csajkovszkijról (21-22.), de ezek értelmezésére Hermann nem vállalkozik, mivel az ismert történeti példák¹⁶ számba vételét nem tartja meggyőző erejűnek e kutatási területen. „Be kell látnunk – írja –, hogy a statisztikák, a regények és a filozófusok tanúsága, még akár Nietzsche¹⁷ sem jelentenek sokat e vonatkozásban. Az effajta utalások csak bonyolítják a kérdést, és nem bizonyító erejűek.” (30.). Álláspontja némileg ellentmond korábbi felfogásának, hiszen a fentebb idézett Bolyai-könyvben (Hermann, (2007 [1945]) például a kreatív gondolkodás lélektanát a klinikai gyakorlatban úgyszólván fellelhetetlen „jó példa” elemzésén keresztül véli leginkább megközelíthetőnek. A *Kreativitás és alkotás* (2013) című gyűjtemény tanúsága szerint Hermann „nagy” pszichobiográfiai időszaka 1924 és 1927 közé tehető; ezt követően már csak Bolyaival foglalkozott (1945, 1959), illetve 1964-ben írt egy rövidebb tanulmányt Gauguin-ről, de ebben kreativitással kapcsolatos kérdéseket nem feszeget (Hermann, 2013 [1964]). Úgy tűnik, az évek, évtizedek során részben eltávolodott a pszichobiográfiai megközelítéstől.¹⁸

A muzikalitással kapcsolatos könyvében is inkább a klinikai gyakorlat tapasztalatainak részletes, tudományos feldolgozását részesíti előnyben. (Ugyanezt – vagyis az élő művészek analízisét – javasolják később a pszichobiográfiai megközelítés kritikusai is, például Hartmut Kraft [1998]). Kérdés azonban, hogy a klinikai szakirodalomból és a saját klinikai gyakorlatból vett esetek a (zenei) kreativitásnak ugyanazt a kategóriáját képviselik e, mint Wagner vagy Csajkovszkij. Kaufman és Beghetto (2009) mai „4 C” modellje szerint ugyanis az utóbbiak a kiemelkedő kreativitás („Big C”) képviselői, míg a klinikai gyakorlatba kerülő személyekről ez nem mondható el, hiszen ők jobb esetben is

¹⁶ A könyv 1963-ban íródott, egy évtizeddel azelőtt, hogy a homoszexualitás kikerült a hivatalos nozológiai rendszerekből (DSM, BNO). A Hermann által felsorolt zenészeknél a „perverzitás” több esetben az illető homoszexualitásában vagy „nőiségében” merül ki, tehát a mai felfogásunk szerint kétséges a pszichopatológiai érintettségük. A „nőiséggel” kapcsolatban lásd a mai kreativitáskutatás „pszichológiai androgunitás”-konceptióját, Runco, 2007, 314.

¹⁷ Őt Wagner kapcsán idézi részletesebben Hermann könyve 20. oldalán.

¹⁸ Hogy ennek az volt az oka, hogy a 20-as években Hermann-nak még nem állt rendelkezésre annyi klinikai anyag, ezért használt művész- és tudóséletrajzokat, vagy a pszichobiográfia II. világháború utáni mélyrepülése volt hatással szemléletére, megoldásra váró tudománytörténeti kérdés.

inkább a „Pro C” kategóriájába sorolhatók¹⁹. Emellett – miként azt Chasseguet-Smirgel (1974) is kiemelte – a művészet terén tevékenykedő „perverz hajlamú” személyeket sokszor inkább jó ízlésű, felvilágosult esztétizáló amatőröknek kell tekintenünk, mintsem igazi művészeknek. Az ilyen jellegű páciensek kezeléséből származó tapasztalatok ez alapján feltehetően korlátozott érvényességűek a (kiemelkedő) kreativitás területén. Emellett az élő személyekről írt esettanulmányok kreativitás- és személyiségkutatásban történő alkalmazása számos egyéb problémát is felvet (Runyan, 1984; Schultz, 2005b).

A Hermann-tanítvány Nemes Lívía (1919–2006) művészetpszichológiai írásai az *Alkotó és alkotás* című könyvében (1994a) kerültek kiadásra²⁰. Előszavában az analitikusnő azt hangsúlyozza, hogy „a művészi és a tudományos alkotással foglalkozó pszichoanalitikus irodalom Freud Leonardo-tanulmánya óta – vagyis több mint nyolcvan éve – egyre tágabb teret foglal el a kreativitás kutatásában” (9.). A módszert alkalmazó, művészetpszichológiai értelmezést végző pszichoanalitikus szerző „az irodalmi alkotást alkotójának szubjektív, belső világából próbálja értelmezni. Abba a lelki műhelybe próbál betekinteni, amelynek mélyén az alkotás létrejött.” (7.). A kötetben szereplő szövegek legtöbbször magyar írókról, érdekes módon kizárólag férfiakról szól: Kosztolányiról, Babitsról, Karinthyról, József Attiláról, Illyés Gyuláról, emellett felbukkan Freud és Ferenczi is. Művészetpszichológiai szempontból tekintve Nemes Lívía tanulmányaiban (pl. a „Kosztolányi *Édes Annájának* pszichoanalitikus értelmezésé”-ben, 11-30. o.) az írói kreativitás idiografikus (pszichobiográfiai) vizsgálata keveredik a pszichoanalitikus irodalomkritikával, a mű értelmezésével²¹. Forrásként Nemes az írók műveit, írásait és a róluk szóló visszaemlékezéseket, irodalomtörténeti munkákat használja; a József Attiláról szóló nagy ívű tanulmányban (Nemes, 1994b) például a költővel közeli kapcsolatban álló nők (József Jolán, Vágó Márta, Szántó Judit, Kozmutza Flóra) visszaemlékezéseire támaszkodik. Fontos forráskritikai megjegyzések is felbukkannak az írásban, amikor az analitikusnő például arra utal, hogy Bak Róbert ismétlődő esettanulmányait a páciens elvesztésének traumáját feldolgozó kísérletként kell értelmezni, mintegy „vizontáttételként”. Ezekre a motívumokra, vagyis arra,

¹⁹ Hermann-nál pl.: ’II. eset: Egy sikeres virtuóz, egy zongoraművész...’, 28.

²⁰ A könyv tehát már a következő korszakban (a rendszerváltás után) jelent meg, az abban található tanulmányok egy része azonban korábban keletkezett, ezért inkább ebben az alfejezetben tárgyalom.

²¹ Moghaddam (2004) felosztásában – a pszichológia és irodalom viszonyát elemző tanulmánya alapján – az első „az irodalom mint függő változó a pszichológiai kutatásban”, a második a „pszichológiai műértelmezés” esete. Vigotszkij (1968) szerint ez utóbbi a szerző személyétől függetlenül elvégezhető.

hogy milyen személyes indítékok állhatnak egy-egy életrajzi (vagy kórrajzi) dokumentum megszületésének hátterében, már Allport (1980 [1961]) és Erikson (1968) is felhívta a figyelmet.

Interpretációiban Nemes a klasszikus freudi tanok mellett ego-pszichológiai (Hartmann, Erikson, Margaret Mahler), magyar (Ferenczi, Bálint, Hermann) és brit (Klein, Winnicott) tárgykapcsolat-elméleti szerzőkre támaszkodik, és noha alapvetően klinikai orientációjú elméletekre épít, a pszichopatológiai érvelést mellőzi, és – szerencsére – inkább karakter-rekonstrukciókra vállalkozik. Ösztönösen alkalmazza az összehasonlító pszichobiográfiát (Isaacson, 2005) *Karakter és korszellem. Párhuzamok Ferenczi Sándor és Karinthy Frigyes között* (71-86.o.), mégpedig a „kategorikus párosítás” és a „parallel iterativitás”²² szempontjait felhasználva. Nemes Lívia az általa alkalmazott műfajra a „pszichoanalitikus esszé” kifejezést használja, arra nem reflektál, hogy az alkalmazott pszichoanalízis e változata módszertanilag miben különbözik a sztenderd pszichoanalitikus interpretációtól.

Jelentős művészetpszichológiai vonatkozásokkal bír Vikár György (1926–2003) *Gyógyítás és öngyógyítás* (1984a) és Paneth Gábor *A labirintus járataiban* (1985) csaknem egy időben megjelent könyve. A freudi *Leonardo-tanulmányt* fordító Vikár munkájából érdeklődésünkre leginkább a *Gyermekkori kényszerek egy írói visszaemlékezés tükrében* (Balázs Béla) című tanulmány tarthat számot (Vikár, 1984b). A szöveg első tizenhét oldala pszichopatológiai és patogenetikai fejtegetéseket tartalmaz a kényszeres zavarral kapcsolatban; Vikár csak a negyedik, utolsó részben tér rá Balázs Béla önéletrajzi regényének elemzésére, lábjegyzetben utalva arra, hogy Balázs Béla naplója csak a tanulmány megszületése után került nyilvánosság elé. Az interpretáció a klasszikus pszichoanalízis pszichoszexuális fejlődéseméletére, neurózistanára és a freudi szublimáció-teóriára épül, módszertani reflexiót (vagyis annak a kifejtését, hogy az élő személy analízise és a dokumentumok alapján történő értelmezés miben különbözik) nem tartalmaz.

Paneth Gábor (sz. 1926) „kultúrpszichológiai” illetve „kultúrpszichiátriai” könyvében (1985) több fejezet is foglalkozik kiemelkedő alkotókkal. Az egyik ilyen rész a Thomas Mann *Doktor Faustus*ának Philoktésés-motívumával foglalkozó fejezet, amelybe Paneth a *Rövid kitérő Thomas Mann életének néhány*

²² Ez Isaacson (2005) nyomán azt jelenti, hogy a két személyt explicit kategóriák mentén hasonlítjuk össze, és az elemzést nem egymás után, hanem párhuzamosan végezzük, időnként visszatérve a kiinduló kérdésekhez (iterativitás), árnyalva az átfogó képet, ami a részletek értelmezését lehetővé teszi. Az iteratív pszichobiográfiai elemzés kapcsolatát a hermeneutikai körrel lásd Kováry, 2013.

fontos motívumára (31-35.) című alfejezetet iktatta. Ebben az analitikus momentumokat emel ki az író életéből, amelyek a regény egyes részleteiben visszaköszönnek, de „mélyebb”, pszichológiai interpretációra nem kerül sor. A másik ilyen hely a Wagnerrel foglalkozó fejezet (150-176.). Ebben Paneth Gábor fontos különbséget tesz a pszichoanalízis művészetpszichológiai felhasználásának két fajtája közt. Az egyik, a „hagyományosabb lélektani megközelítés” (153.) az, amikor az értelmező „a műalkotás tartalmi vagy formai elmei” alapján következtetéseket von le „az alkotó személyiségével, élettörténetének egyes vonásaival, elfojtott gyermekkori (szexuális, stb.) élményeivel” kapcsolatban (152.). Ez a definíció tulajdonképpen maga a pszichobiográfia, leszámítva azt a fontos különbséget, hogy az értelmezés nem kizárólag a művek sajátosságai alapján történik. A másik a Paneth által preferált megközelítés, amikor a műalkotást az alkotótól függetlenül mélylélektani elemzésnek vesszük alá. Wagnerrel kapcsolatban ezen megkülönböztetés alapján utal arra, hogy a mélylélektani irodalomban számos patográfia foglalkozik a zeneszerző alakjával, ő maga azonban inkább a másik megközelítést alkalmazza, akárcsak a Chagall-ról szóló fejezetben is (290-296.). A *Miért nem néznek szembe Michelangelo alakjai?* című tanulmányában (265-289.) viszont visszatér a „hagyományosabb lélektani megközelítéshez”. Ebben ugyanis részletesen utal a művész gyermekkori traumáira és feltehető tic-zavarára, és művészetének alapjaként „egyedülállóan kreatív nárcisztikus struktúrát” (286.) feltételez. Paneth Gábor széles látókörére utal, hogy miután „pszichiáter szemszögből” elemzi a jelenséget „mely alkalmasnak látszott a pszichopatológiai megközelítésre” (286.), felkért egy művészettörténészt is, hogy fejtsse ki a fejezet függelékében ugyanazt a témát a saját tudománya szemszögeből is.

A szegedi származású Wagner Lilla (1900–1999), aki filozófiai, esztétikai és pszichológiai tanulmányokat folytatott, 1972-ben Londonban publikálta *A negyedik Petőfi* (1972) című pszichoanalitikus patográfiai-pszichobiográfiai könyvét. Ebben „mélylélektani módszerrel elemezte a nagy magyar költő személyiségét és életművét”, mégpedig úgy, hogy „az analitikus jelképfejtés némileg régimódi módszerét követte” (Harmat, 1994, 377.). A könyvet mind a hazai, mind a nyugat-európai kritika spekulatívnak, módszertanilag megalapozatlannak tartotta, mivel Wagner kizárólag a versekből következtetett Petőfi személyiségére. De a versek személyes dokumentumként történő kritikátlan kezelése és a harmadik személyű dokumentumok teljes mellőzése²³ nem az egyetlen módszertani hiba, amit a szerző elkövet. Elemzése fókuszátlan, nincsenek kutatási kérdései, interpretációiban teljesen reflektálatlanul alkal-

²³ Az egyetlen kivétel a 34. lábjegyzet, amelyben Wagner Lilla Illyés Gyula Petőfi-könyvére utal (21.o.)

mazza a pszichoanalitikus elmélet javarészt vulgarizálódott koncepcióit (Ödipusz-komplexum, testvérféltékenység, szimbólumértelmezés²⁴) szakirodalmi utalások, elméleti megalapozottság nélkül. Az értelmezések során a klasszikus freudi elgondolásokon kívül egyedül az antipszichiátriai szerző, R. D. Laing munkásságára utal (113.), noha a 70-es években az újabb irányzatok már széles körben ismertek voltak. Könyve végén Wagner Lilla erősen redukcionista és patomorfizáló summázatát adja munkájának: „e tanulmány lényege”, írja, valójában annak a kérdésnek az eldöntése, hogy vajon „szkizofréniában szenvedett e Petőfi” (112.). Harmat (1984) szerint összességében a munka nem tartozik a „pszichohistória” irányzatának legkiemelkedőbb alkotásaihoz.

Kiemelkedő szerepet töltött be a korszak pszichoanalitikusai, pszichológusai és pszichiátriai számára József Attila személye (Erős, 2011). József Attiláról, pszichoanalízissel való kapcsolatáról, pszichés problémáiról, kezelőjéhez – Rapaport Samu, Gyömrői Edit, Bak Róbert – fűződő viszonyáról, költészetének személyes forrásairól annyit írtak az elmúlt évtizedekben²⁵, hogy ennek áttekintése meghaladná munkám kereteit. (Nemes Líviánál már részben érintettem a témát.) Mindenképp meg kell említenem azonban Bókay Antal, Jádi Ferenc és Stark András könyvét, a *Köztetek lettem én bolond... –ot* (1982). A szerzők könyvükben a „költői sors” motívumát vizsgálják, „ahogy az az életrajzban és a művekben megjelenik” (12.). Ez alapján a kötet akár pszichobiográfiai vagy (József Attila betegségét ismerve) patográfiai munka is lehetne, de a szerzők elhatárolódnak ezektől a megközelítésektől. „Módszerünk – írják – eltér a hagyományos patográfiai elemzéstől, amennyiben nem személyiségfejlődési állapotokat, kórfolyamatokat, kórfolyamat-elemeket fogunk bemutatni, de ugyanígy eltér a pszichoanalitikus életrajztól vagy a pszichoanalitikus kritikától, sokkal inkább arra törekedtünk, hogy a mélylélektan és a szociálpszichiátria, valamint az irodalmi interpretációelmélet érintkező határvonalain a művek és az alkotó sorsban és költészetben összegződő egységének értelmezését bontsuk ki.” (Bókay, Jádi és Stark, 1982, 12.).²⁶

A könyv III. fejezetében (*Sors és betegség: költő és orvos*) Bókay Antal és Jádi Ferenc Bak Róbertnek, József Attila utolsó kezelőjének a költő esetét fel-

²⁴ A könyv tudományos színvonalát jól jellemzi a következő részlet: „Illyés Gyula kategorikusan kijelenti, hogy ’nincs jogunk versekre az álomfejtés elveit alkalmazni’. Nem tudom, miért ne lenne? Illyés bizonyára az eredménytől fél, vagy még inkább, félti Petőfit.” (113.)

²⁵ Harmat Pál (1994) József Attila és a pszichoanalízis kapcsolatát három fő téma köré szervezve dolgozta fel, ebből az első az „Életrajz”, amely alatt több mint egy tucat ezzel foglalkozó írást említ meg.

²⁶ József Attila életművének hasonló komplex megközelítése olvasható ki a *Thalassa* 2005/2-3-as *József Attila – hatások és párhuzamok* című tematikus számának tanulmányaiból is.

dolgozó három tanulmányát veti össze. A szerzők következetesen „patográfiáról”²⁷ beszélnek a három írás összehasonlításakor. A leírások alapján azonban ezek klinikai esettanulmányoknak is tekinthetők, hiszen Bak közvetlen kezelői kapcsolatban volt a költővel. József Attila azon kevés nagy tehetségű művészek egyike, akiket szükséges gyógykezelésük következtében az elmeorvos/pszichológus közvetlenül megfigyelhetett. Az ő esetében a pszichopatológiai elemzés nyilvánvalóan nem nélkülözhetette a kiemelkedő kreativitás produktumainak bevonását, de Schioldann (2003) definíciója alapján a patográfia célja nem a kórfolyamat rekonstrukciója (ami jelen szerzők kimondott célja), mint inkább annak tudományos igényű vizsgálata, hogy a betegség jellegzetességei, élménye, az általa okozott változások hogyan tükröződnek az élettörténetben és ahhoz szorosan kapcsolódó alkotási folyamatban, művekben. Pszichobiográfiai jellegű viszont a IV. fejezet (*Sors és betegség: a költő és társai*), ahol az antipszichiátria stigmatizáció-elméletének alkalmazása mellett az öngyilkosság, az anya és a vonat kapcsolatát²⁸ elemzik a szerzők a költő életrajzának és műveinek segítségével.

(b) Pszichiátria

A II. világháború és a rendszerváltás közti időszak művészeti kérdések iránt érdeklődő, nem feltétlenül szakmai okokból nem-pszichoanalitikus beállítottságú pszichiátereik közül feltétlenül meg kell emlékeznünk Benedek Istvánról, Pertorini Rezsőről és Varga Ervinről. Benedek Istvánt (1915–1996) gyökerei és szakmai életútja szinte predesztinálta arra, hogy patográfiai nézőpontokat is alkalmazó irodalomtörténeti esszéket írjon. A híres *Aranyketréc* (2001 [1957]) szerzője Benedek Elek unokájaként és Benedek Marcell fiaként a szülői házban szívta magába az irodalom ismeretét és szeretetét, míg pszichiátriai szemléletét erőteljesen befolyásolta, hogy Mérei Ferenc és Kozmutza Flóra mellett ő is Szondi Lipót tanítványa volt (Wutka, 1990). Benedek szerzteágazó munkásságából e helyütt elsősorban *Az író lelke* (1978) című tanulmánygyűjteményét kell megemlíteni, ezen belül is a kötetnyitó *Három kedvenc* című fejezetet. Ebben Benedek három író: Dosztojevszkij (1956), Thomas Mann

²⁷ Bak írásait Németh Attila (2003) is patográfiának nevezi.

²⁸ Ha valaki meghallgatta már sztetoszkóppal a saját szívverését, nehezen szabadul attól a benyomástól, hogy mennyire emlékeztet az a vonat ütemes kattogására. A gyorsuló vonat keltette hang-élmény és testérzés nagyon hasonló lehet ahhoz, amit a magzatvízben lebegő magzat élhet át az izgalmi vagy stressz-állapotban levő anya egyre gyorsuló szívverését hallva. A szerzők vonat-anyá megféleltetése nyomán a vonatos öngyilkosság (ami már a költő makói időszakában is felbukkant) pszichodinamikailag a Ferenczi-Rank féle intrauterin regresszió vágyával is kapcsolatba hozható.

(1966) és Rousseau (1966) életét és munkásságát elemzi, bőségesen alkalmazva pszichiátriai koncepciókat (főként Dosztojevszkij és Rousseau esetében). Benedek Dosztojevszkijről szóló tanulmányban csak úgy röpködnek a diagnosztikus címkék: pszichopata, epilepsziás, paranoid-szkizoid, depressziós. Az író patográfiai elemzése összerosódik a regényalakok (Raszkolnyikov, Ivan Karamazov, Miskin herceg) indítékainak pszichológiai értelmezésével. Benedek István meglepő módon nem utal arra, hogy nagy elődei közül nem csak Freud (1998 [1928]) foglalkozott részletesen Dosztojevszkij alakjával²⁹, hanem mestere Szondi is jelenős részben Dosztojevszkij-élményéből eredeztette a családi tudattalannal kapcsolatos elméletét (Szondi, 1996 [1954]). A Rousseau-tanulmányban is bőségesen találunk pszichopatológiai koncepciókat (mazochizmus, neuraszténia, paranoia), emellett azonban már mélylélektani elméletek is felbukkannak (az adleri csökkentértékűség-érzés). Tíz évvel a Dosztojevszkij-tanulmány után, a 60-as években talán már kevésbé volt kockázatos leírni ilyeneket. Mindenesetre figyelemre méltó, hogy bár az értekezésben központi szerepet tölt be a szexualitás, és Rousseau kapcsolatai (főleg a Warensnével folytatott) „ordít” a pszichoanalitikus értelmezésért, Freud neve és elméletei fel sem bukkannak. Alig három évvel később, az 1969-es *Ugo Betti és Freud* c. írásában Benedek a freudi tudattalant már „az évszázad legjelentősebb lélektani felfedezése” –ként aposztrofálta (Benedek, 1972, 301.).

Pertorini Rezső (1927–1980) „életet szerető, realitásokat észrevevő, társaságot kedvelő, végtelenül kedves humorral megáldott” (Veér, 1997, 7.) pszichiáter és neurológus volt, aki fontos szerepet vállalt a pszichoterápia (például a csoportterápia) hazai elterjesztésében az 1960-as éveket követően. A szakmai precizitásáról, széles körű műveltségéről, empátiás gyógyító attitűdjéről és kiváló hegedűtudásáról híres elmegyógyász Csontváry Kosztka Tivadarról írt nagyszabású patográfiája³⁰ először 1966-ban jelent meg. A Magyarországon úttörő jelentőségű könyv bevezető részében – a műfaj hazai történetében talán első alkalommal – részletes módszertani reflexiót is olvashatunk a patográfiáról. Az 1997-es utánnomás 8-9. oldalán Pertorini először tudománytörténeti áttekintést nyújt (*A patográfia*), majd a 14-16. oldalakon *A patográfia módszeréről* értekezik. A patográfia az ő definíciója szerint „kiváló, kimagasló teljesítményű egyének pszichológiai, pszichopatológiai elemzését” kísérli meg, kimutatva „ezen jellemzők hatását a művekben, alkotásban, teljesítményben” (8.); a pszichológia mellett pedig felhasználja az agypatológiai és biológiai ismereteket, illetve a művészetszichológia és a szociológia eredményeit is. A legtöbb munka azonban „megmarad a körülélektani interpretáció színvonalán, és csak kevés

²⁹ Benedek Freuddal kapcsolatos ambivalenciáját lásd Harmat, 1994.

³⁰ Csontváryról írt pszichobiográfiai elemzésemben (Kőváry, 2012b) vitába szálltam a Pertorini-féle patográfia néhány állításával.

szerző merészeli a problémák magvát jelentő kérdést feltenni, vagyis azt, hogy mi a kiváló ember, alkotó, zseni természettudományos magyarázata” (uo.).

Pertorini a patográfia alkalmazásának korlátait is felismerte; ennek okai szerte rendkívül összetettek. Ilyen lehet a vizsgált területen (pl. művészettörténet) belüli képzettség hiánya, az hozzáférhető adatok szegényessége, az alkalmazott személet, módszer („a pszichiátriai iskola”) jellegzetességei. Ez utóbbiak közül többet is megemlít: a Kretschmer-féle pszichobiogrammot, a freud-i pszichoanalízist, a Jaspers által használt klinikai pszichiátriai biográfiát, a pszichiátriai biográfiát. A freud-i módszerrel kapcsolatban Pertorini előnyként hozza fel, hogy ennek a nyomán a pszichotikus mellett a neurotikus művészek analízise is lehetővé vált. Bár Freud Leonardo-ja szerepel a könyv szakirodalmi mutatójában, de a szöveg alapján kétséges, hogy a magyar pszichiáter olvasta is a művet, ugyanis Leonardo gyermekkori *álmáról* (és nem emlékééről) beszél, amit szerinte Freud összefüggésbe hoz a *Szent Anna harmadmagával* című Leonardo-festményen általa felfedezett hattyúval (?). A hattyú – mint tudjuk – valójában keselyű, amit a festményen nem Freud, hanem Oskar Pfister fedezett fel; maga Freud a felfedezést kétségbe vonta (Freud, 1982 [1910], 304.)

Pertorini a klinikai pszichiátriai patográfia módszertanát ismerteti legrészletebben. Ez az adott személy élettörténeti adatait (önéletrajz, művek) egy egységként kezeli, és a biológiai állandók (betegségek, alkat, örökletesség) mellett olyan pszichológiai kategóriákkal dolgozik, mint a kiemelt életesemények, a krízisek, az alkalmazkodás színvonala, a reakciók nyomán lesűrhető személyiség típus, a személyiség változásai, az én és a közösség viszonya. Ennek a módszernek a legfőbb hátránya Pertorini szerint az, hogy állandó kategóriákat alkalmaz és a típus megismerésére törekszik, és kevésbé nyújt lehetőséget az emocionális viszonyulás feltárására. Alternatívaként „a leggyakrabban használt módszer”, a pszichiátriai biográfia kínálgózik, amely „elmélyültebben foglalkozik az egyed megismerésével”, de „nehézségei és akadályai azonban a klinikai módszernél sokkal nagyobbak” (16.).

Pertorini Rezső ugyanebben az évben egy másik (noha nem ennyire monumentális) patográfiát is megjelentetett, a szintén festő Nemes Lampérth József-ről Szij Béla művészettörténetéssel közösen (Pertorini és Szij, 1966). Az elemzés kitér a művész élettörténetének és munkásságának elemzésére (I. fejezet), pszichózisának előzményeire (II. fejezet), a betegség lefolyására (III. fejezet) és a diagnosztika kérdésére (IV. fejezet). Ez utóbbinál Pertorini kifejezéspatológiai szempontokat is figyelembe vesz, és vitába száll azzal a feltételezéssel, hogy Nemes Lampérth szkizofrén volt. Ezt ugyanis a festővel foglalkozó szerzők közül többen hangsúlyozták, például az általam is idézett Szirmayné Pulszky Henriette a már említett 1935-ös *Genie und Irnsinn in ungarische Geistesleben* című könyvében.

Úgy tűnik, 1966 jó év volt a patográfia számára Magyarországon, mert Pertorini írásaival egy időben jelent meg az *Ideggyógyászati Szemlében* a holokauszt-túl-

elő Varga Ervin (sz. 1925) (Harmat, 1994; Bock, 2010) patográfiája József Attiláról (Varga, 1966). Ebben a pszichiáter sok helyütt Bak Róbert értelmezéseivel polemizál; érvelésének tudományos bázisaként a szakirodalom-jegyzékben Nyíró és Lange-Eichbaum művei vannak feltüntetve. Varga két módszertani megállapítást is tesz írása elején. (1) A művészi alkotásokat elemezni nem a pszichiáter feladata, az alkotó személyt, mint beteg embert azonban feltétlenül. (2) A szkizofrén beteg verseiből lehet következtetni a betegségfolyamatra, a költő esetében viszont nem, mivel a költősenit alkotásából „az átlagemberre szabott pszichiátriai normák szerint mérni” ügyszólván „immensurabilis feladat lenne” (Varga, 1966, 195.). Van abban valami ellentmondás, hogy ennek ellenére Varga számos verset idéz József Attila (kór)állapotának illusztrálására. De ellentmondásos az is, hogy például az öngyilkosság elemzésében az általa felsorolt tényezők 90%-a nem medikális, hanem pszichológiai jellegű³¹, (veszteségek, személyiségfejlődés, családi és szociális hatások). Ez ugyanis felveti ugyanis annak a kérdését, hogy milyen adatok számítanak „ténynek” egy orvosi patobiográfiában, és azokat milyen magyarázati modellek³² alapján lehet azt értelmezni úgy, hogy a végeredmény „pszichiátriai”, (vagy egyenesen „ideggyógyászati”) legyen, és ne mondjuk (klinikai) pszichológiai.

(c) Pszichológia

A II. világháborút követő időszakban a 60-as évekig rendkívül mostoha helyzetű pszichológia képviselői közül is többen foglalkoztak művészeti kérdésekkel. A talán legjelentősebb, iskolateremtő pszichológusként számon tartott Mérei Ferenc (1909–1986) gazdag művészetpszichológiai munkásságát a „...vett a füvektől édes illatot” című válogatás mutatja be (Mérei, 1986b). Ám Szabolcsi Miklós bevezetőjéből kiderül, hogy „Mérei Ferenc nem foglalkozott különösképpen az alkotáslélektannal, sem a befogadás-lélektannal, hanem a műbe kódolt lélektani tartalom, pszichológiai szerkezet izgatta”³³ (5.). Így írásaiban (pl. a Franz Kafkáról szóló tanulmányában, 98-117.) nemigen találunk pszichobiográfiai elemzéseket.

Halász László (sz. 1933) „a magyarországi művészetpszichológia legismertebb művelője” (Harmat, 1994, 493.) viszont annál inkább érdeklődött az alkotáspszichológia (írói tehetség, alkotási folyamat) témája iránt. Az ő módszertani

³¹ Foucault (2000) kétli, hogy a pszichológia képes volna olyan alaptudományként szolgálni a pszichiátriának, mint az élettan az általános orvoslásnak, ugyanis a viselkedés jelentőségének minden vizsgálható eleme – cselekmény, fantázia – alapvetően fenomenológiai (tehát nem természettudományos) jellegű, amely magában foglalja az esemény történeti előzményét és a következményeket is.

³² Vö: Bruner (2005) különbségtételét a paradigmatis (logikai tudományos) és a narratív gondolkodásról.

³³ Akárcsak Vigotszkijt (1968).

megközelítései viszont eklektikusak, erősen vonzódik az egzaktabb módszerek iránt, a dinamikus lélektan irányába erősen ambivalens attitűdöket mutatott az elmúlt évtizedekben (Harmat, 1994). Jóval később (2002-ben) a freudi művészetpszichológiáról megjelentetett könyvében behatóan foglalkozott a *Leonardo*-tanulmánnyal, de annak műfajteremtő jelentőségét nem emelte ki. Irodalompszichológiai könyvében (Halász, 1971) viszont van egy fejezet, amelynek címe: *Példa az írói tehetség pszichografikus vizsgálatára*, amely Karinthy Frigyesről szól (90-114.). Ebben Halász a „pszichográfiát” írói tehetség vizsgálatának sajátos módszereként mutatja be, amit akkor lehet bevetni amikor „a pszichológusnak a kísérletezés legegyszerűbb formáiról is le kell mondania” (90.). Ilyenkor a művekre és a legkülönfélébb életrajzi forrásokra kell hagyatkozni, amit a pszichológus „csakis járulékos adatként kezelhet” azok megbízhatatlansága miatt (91.). Alapszabályként Halász azt fogalmazza meg, hogy a tehetséget a pszichopatológia irányából megközelíteni hiba; „az általános (normál) pszichológiai szemléletet és módszert illeti az első hely” (91.). Ennek megfelelően a fejezetben Halász maximum a személyiségvonások és a kognitív stílus beazonításáig (fokozott önreflexió, intellektuális humorérzék, extroverzió, beleélési képesség, irónia, verbalizált intellektuális megélés, stb.) megy el, élettörténeti mozzanatokra való utalásokat (a „családi tűzhely intellektuális-bohém miliőjére” tett utaláson kívül – 96.o.), vagy személyiségdinamikai megfontolásokat a fejezetben nem találunk³⁴.

Sajátos helyet foglal el a magyar művészetpszichológia történetében Mezei Árpád (1902-1998) pszichológus, filozófus, művészettörténész, akinek módszere Németh Lajos szerint „kétségkívül a freudizmushoz, a pszichoanalitikus megközelítéshez áll a legközelebb” (Németh, 1984, 13.). Németh azonban kritikával illeti Mezei megközelítését, mivel úgy véli, jellemző rá „a rendkívül összetett és csak különféle oldalakról körüljárható problémakör leegyszerűsítése. Mintha egy bonyolult művészeti jelenségcsoporthat titka csupán egy bűvös, kulcsprobléma megtalálásával azonnal megoldható lenne” (14-15.). Az *Elméletek és művészek* című válogatásban (Mezei, 1984) magyar (Korniss Dezső, Csontváry, Vajda Lajos) és nemzetközi (Degas, Masson, Klee, Picasso) képzőművészek portréját „festi meg”; leginkább a Massonról valamint Kleeről írt tanulmányban jut legközelebb a pszichobiográfiához. Mezei elemzéseiben a freudi tanok mellett a testvázlatról, illetve Klee esetében a bőrrel, mint narcisztikus védőburokról szóló fejtegetések játsszák a központi szerepet. Érdekes kezdeményezése a Rorschach-tesztel kapcsolatos ismeretek alkalmazása, például Degas hipochondriájának és képeinek értelmezésében.

³⁴ Erre utalhat a „pszichográfia” kifejezés is a címben; a pszichogram Lénárt (1930) már idézett definíciója szerint nem értelmez, csak egységbe rendezi a leíró adatokat.

IRODALOM

- ALEXANDER, I. E. (1990). *Personology. Method and content in personality assessment and psychobiography*. Duke University Press, Durham and London.
- ALLPORT, G. W. (1980 [1961]). *A személyiség alakulása*. Gondolat, Budapest.
- ANDERSON, J. W. (2003). Recent psychoanalytic theorists and their relevance to psychobiography: Winnicott, Kernberg and Kohut. *Annual Psychoanalysis*, 31; 79-94.
- BÁNFAI, J. (2007). „A tehetség-probléma hazai történetének irodalma a kezdetektől 1950-ig”, *bibliográfia*. <http://mek.oszk.hu/05300/05328/05328.htm>, 2013-12-01.
- BENEDEK, I. (1972). *Az író lelke. Irodalmi tanulmányok*. Magvető Kiadó, Budapest.
- BODA, L. (1927-1929). Arany János „különös természete” és az Arany-balladák megrendült lelkű hősei I-IV. *Egyetemes Philológiai Közlöny*, 1927 (90-104.), 1928 (82-94.), 1929 (13-25. ill. 100-109.).
- BODA, L. (1932). A zseni lélektanához. *Magyar Psychológiai Szemle*, 5. köt. 1-4. sz.
- BÓKAY, A., JÁDI, F. és STARK, A. (1982). „Köztetek lettem én bolond...”. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- BRUNER, J. (2005 [1985]): *Valóságos elmék, lehetséges világok*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.
- CHASSEGUET-SMIRGEL, J. (1974). Perversion, idealization and sublimation. *International Journal of Psychoanalysis*, 1974, 55:349-357.
- CSÁTH, G. (1977 [1911]). Liszt Ferenc. In (uő): *Ismeretlen házban. II. kötet: Kritikák, tanulmányok, cikkek*. (Összegejtötte és az utószót írta Dér Zoltán) Fórum, Újvidék, 321-325.
- CSÁTH, G. (1983 [1912]). *Egy elmebeteg nő naplója*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- DILTHEY, W. (1974 [1900]). A hermeneutika keletkezése. In (uő): *A történelmi világ felépítése a szellemtudományokban*, Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 469- 493.
- DILTHEY, W. (1990). Vázlatok a történelmi ész kritikájához. In Csikós, E. és Lakatos, L. (szerk.): *Filozófiai hermeneutika*. A Filozófiai Figyelő Kiskönyvtára, Budapest, 61-91.
- ELMS, A. C. (1994). *Uncovering lives. The uneasy alliance of biography and psychology*. Oxford University Press, New York.
- ERÉNYI, G. (1936). Magyar zseni elmekörtana. Szirmayné Pulszky Henriette könyve. *Nyugat*, 1936/4.
- ERIKSON, E. H. (1968). On the nature of psychohistorical evidence. In search of Gandhi, *Daedalus*, Vol. 97, No. 3. Summer, 1968.
- FERENCZI, S. (1991 [1901]). Szerelem a tudományban. In (uő): *Lélekgyógyászat*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 5-13.
- FERENCZI, S. (2000 [1912]). Schopenhauernek Goethenek írt levele, pszichoanalitice nézve. In Erős, F. (szerk): *Ferenczi Sándor*. Új Mandátum, Budapest, 52-58.
- FOUCAULT, M. (2000). *Elmebetegség és pszichológia/A klinikai orvoslás születése*. Corvina, Budapest.

- FREUD, S. (1982 [1910]). Leonardo da Vinci egy gyermekkori emléke. In (uő): *Esszék*, Gondolat Kiadó, Budapest, 253-324.
- GADAMER, H. G. (2003 [1960]). *Igazság és módszer*. Osiris Kiadó, Budapest.
- HALÁSZ, L. (1971). *Irodalompszichológiai vizsgálatok*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- HALÁSZ, L. (2002). *A freudi művészetpszichológia. Freud, az író*. Gondolat, Budapest.
- HARANGHY, L., NYÍRŐ, GY. ÉS REGÖLY-MÉREI, GY. (1965). *Semmelweis betegsége*. Medicina, Budapest.
- HARMAT, P. (1994). *Freud, Ferencki és a magyarországi pszichoanalízis*. Bethlen Gábor Könyvkiadó, Budapest.
- HERMANN, I. (1999 [1963]). *Perverzió és muzikalitás*. Animula, Budapest.
- HERMANN, I. (2007 [1945]). *Bolyai János. Egy gondolat születésének lélektana*. Animula, Budapest.
- HERMANN, I. (2007 [1930]). A tehetség pszichoanalízise. In (uő): *Magyar nyelvű tanulmányok 1911-1933*, Animula, Budapest, 85-97.
- HERMANN, I. (2013 [1923]). Szervlibidó és tehetség. In (uő): *Kreativitás és alkotás. Pszichoanalitikus tanulmányok*. Animula, Budapest, 27-37.
- HERMANN, I. (2013 [1925]). Két áthagyományozott anyag Pascal gyermekkorából. In (uő): *Kreativitás és alkotás. Pszichoanalitikus tanulmányok*. Animula, Budapest, 57-62.
- HERMANN, I. (2013 [1930]). Tehetség és tehetetlenség. In (uő): *Kreativitás és alkotás. Pszichoanalitikus tanulmányok*. Animula, Budapest, 144-151.
- HERMANN, I. (2013 [1959]). Az alkotó és a szkizoid-hibátlan gondolkodás Bolyai János matematikai értekezése alapján. In (uő): *Kreativitás és alkotás. Pszichoanalitikus tanulmányok*. Animula, Budapest, 200-213.
- HERMANN, I. (2013 [1964]). Miért hagyta el Gauguin a családját? In (uő): *Kreativitás és alkotás. Pszichoanalitikus tanulmányok*. Animula, Budapest, 214-220.
- HERMANN, I. (2013). *Kreativitás és alkotás. Pszichoanalitikus tanulmányok*. Animula, Budapest.
- H. RÉVÉSZ, M. (1930). A kutató lélektana. In H. Révész, M. és Hermann-Cziner, A. (1930). *Tehetség-problémák*. Merkantil-Nyomda. Budapest, 95-109.
- H. RÉVÉSZ, M. ÉS HERMANN-CZINER, A. (szerk.), (1930). *Tehetség-problémák. A magyar gyermektanulmányi és gyakorlati lélektani társaság pszichológiai szemináriumában tartott előadások*. Merkantil-Nyomda. Budapest.
- ISAACSON, K. (2005). Divide and multiply. Comparative theory and methodology in multiple case psychobiography. In: Schultz, W. T. (szerk.): *The handbook of psychobiography*, Oxford University Press, New York, 104-111.
- KAUFMAN, J. C. ÉS BEGHETTO, R. A. (2009). Beyond Big and Little: The Four C Model of Creativity. *Review Of General Psychology*, Vol 13. No. 1. 1-12.
- KŐVÁRY, Z. (2008). A vágy talánya. Salvador Dalí és az irracionális meghódítása. *Thalassa*, 2008/4, 23-42.

- KŐVÁRY, Z. (2011). A pszichobiográfia, mint módszer. Az élettörténet elemzés reneszánsza: új perspektívák a személyiség- és kreativitáskutatásban. *Alkalmazott Pszichológia*, 2011/4, 65-92.
- KŐVÁRY, Z. (2012a). *Kreativitás és személyiség. A mélylélektani alkotáselméletektől a pszichobiográfiai kutatásig*. Oriold és Társai Kiadó, Budapest.
- KŐVÁRY, Z. (2012b). Látomás és indulat a képzőművészetben. Csontváry és a kreativitás a modern pszichobiográfia tükrében. *Imágó Budapest*, 2012/1. 35-62.
- KŐVÁRY, Z. (2013). Megértés és élettörténet. Dilthey, Freud és a pszichobiográfia. *Aspecto*, 2013/1.
- KRAFT, H. (1998). Bevezetés a pszichoanalitikus művészetpszichológia tanulmányozásába. In Bókay, A. és Erős, F. (szerk.): *Pszichoanalízis és irodalomtudomány*. Filum Kiadó, Budapest. 13-31.
- LÉNÁRT, E. (1930). A tehetség lélektana. In H. Révész, M. és Hermann-Cziner, A. (szerk.): *Tehetség-problémák*. Merkantil Nyomda, Budapest, 37-44.
- MACK, J. E. (1971). Psychoanalysis and historical biography. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 1971, 19:143-179.
- MEZEI, Á. (1984). *Elméletek és művészek*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- MÉREI, F. (1986). „... vett a füvektől édes illatot.” *Művészetpszichológia*, Múzsák Közművelődési Könyvkiadó.
- MÉSZÁROS, J. (2008). A budapesti iskola emigrációja. In: Erős F., Lénárd K. és Bókay A. (szerk.): *Typus Budapestiensis. Tanulmányok a pszichoanalízis budapesti iskolájának történetéről és hatásáról*, Thalassa Kiadó, Budapest, 105-139.
- MOGHADDAM, F. (2004). From „psychology in literature” to „psychology is literature”: an exploration of boundaries and relationships. *Theory Psychology*, 2004, 14: 505-525.
- NEMES, L. (1994a). *Alkotó és alkotás*. T-TwinsKiadó, Budapest.
- NEMES, L. (1994b). József Attila tárgykapcsolatai. In (uő): *Alkotó és alkotás*. T-Twins Kiadó, Budapest, 91-125.
- NÉMETH, A. (2003) *József Attila pszichiátriai betegségei*. Filum, Budapest.
- NÉMETH, L. (1984). Mezei Árpád művésztírói munkásságáról. In Mezei, Á.: *Elméletek és művészek*. Gondolat Kiadó, Budapest, 7-18.
- NYÍRÓ, GY. (1929). Három Ady-költemény pszichiátriai megvilágításban. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 1929/1-2. 68-82.
- NYÍRÓ, GY. (1933). Költőzseni és pszichiátria. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 1933/1-2. 63-86.
- NYÍRÓ, GY. (1936). H. von Szirmay-Pulszky: Genie und Irrsinn im ungarischen Geistesleben. (Recenzió). *Protestáns Szemle*, 45. 5. 240-242.
- PANETH, G. (1985). *A labirintus járataiban. Pszichiátria, kultúra, klinikum*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- PERTORINI, R. (1997 [1966]). *Csontváry patográfija*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

- PERTORINI, R. ÉS SZÍJ, B. (1966). Adatok Nemes Lampérth József patográfiájához. *Pszichológiai Tanulmányok*, IX. 383-413.
- RUNCO, M. A. (2007). *Creativity. Theories and themes: research, development and practise*. Elsevier Academic Press, San Diego.
- RUNYAN, W. M. (1984). *Life histories and psychobiography. Explorations in theory and method*. Oxford University Press, New York, Oxford, NY.
- SANDBLOM, P. (1995). *Creativity and disease*. Marion Boyars, New York, London.
- SCHIOLDANN, J. A. (2003). What is pathography? *The Medical Journal of Australia*, 2003. 178 (6): 303.
- SCHULTZ, W. T. (2005a). Introducing psychobiography. In (uő) (szerk.): *The handbook of psychobiography*, Oxford University Press, New York. 3-19.
- SCHULTZ, W. T. (2005b). Nothing alive can be calculated. The psychobiographical study of artists. . In: (u.ő. szerk.): *The handbook of psychobiography*. Oxford University Press, New York. 135-142.
- SCHULTZ, W. T. (szerk.) (2005). *The handbook of psychobiography*. Oxford University Press, New York.
- SZAJBÉLY, M. (1989). Csáth Géza. Gondolat Könyvkiadó, Budapest.
- SZAJBÉLY, M. (szerk.) (2004). *A varázsló halála. In memoriam Csáth Géza*. Nap Kiadó, Budapest.
- SZILÁGYI, G. (1993 [1933]). Vajda János pokla. In *Lélekelemzési tanulmányok*. Párbeszéd Kiadó, Budapest, 249-265.
- SZIRMAYNÉ PULSZKY, H. (1932). Bolyai János életének és munkásságának lélektani értelmezése. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 1932/1-4. 86-104.
- SZIRMAYNÉ PULSZKY, H. (2001 [1935]). A magyar irodalom különleges jellegzetességei. *Thalassa*, 2001/2-3, 182-187. (Előszó Szirmayné Pulszky Henriette írásaihoz).
- SZONDI, L. (1996 [1954]). A tudattalan nyelvei: a szimptóma, a szimbólum és a választás. In (u. ő): *Ember és sors (három tanulmány)*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 43-81.
- TAKÁCS, M. (1998). A „lealázott szexuális objektum” egy század eleji versben. *Thalassa*, 1998/2-3, 173-182.
- VARGA, E. (1966). Patográfiai tanulmány József Attiláról. *Ideggyógyászati Szemle*, XIX. évf. 195-206.
- VEÉR, A. (1997). Előszó a reprint kiadáshoz. In Pectorini, R.: *Csontváry patográfiája*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 7.
- VIGOTSKIJ, L. (1968). *Művészetpszichológia*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- VIKÁR, GY. (1984a). *Gyógyítás és öngyógyítás*, Magvető, Budapest.
- VIKÁR, GY. (1984b). *Gyermekkori kényszerek egy írói visszaemlékezés tükrében* (Balázs Béla). In (uő): *Gyógyítás és öngyógyítás*, Magvető, Budapest, 145-171.
- WAGNER, L. (1972). *A negyedik Petőfi*. London, Szepesi Csongor Kör.
- WUTKA, T. (1990). *Benedek István*. Magánkiadás, Budapest.